

1.01
Prejeto 3. 10. 2001

UDK 323.25(497.4)"1941"

Boris Mlakar*

Upor ali kolaboracija - resnična dilema?

IZVLEČEK

Avtor na podlagi arhivskih virov in literature predstavlja dileme, ki so se pojavile pred Slovenci in njihovimi političnimi subjekti najprej ob napadu fašističnih sil na Jugoslavijo aprila 1941 ter nato v času neposredno po okupaciji. Ugotavlja, da je bila velika večina z izjemo nemške manjšine protiokupatorsko in prozavezniško usmerjena. Kmalu so se oblikovale podtalne odporniške skupine, ki so bile za postopno izgrajevanje organizacije ter čakanje na ugoden čas za oborožen nastop. Ugodni trenutek je ob nacističnem napadu na Sovjetsko zvezo kmalu dočkala komunistična partija, ki se je pripravljala tudi na hkratno izvedbo revolucije.

Ključne besede: Slovenija, okupacija, odporniško gibanje, kolaboracija, revolucija

ABSTRACT

RESISTANCE OR COLLABORATION - A TRUE DILEMMA?

On the basis of the archive sources and literature the author deals with the dilemmas facing Slovenes and their political groups at the time of the fascist attack on Yugoslavia in April 1941 and immediately after the occupation. He establishes that a great majority of the population, with the exception of the German minority, were against the occupiers and pro-Ally orientated. Underground resistance groups soon formed, gradually building an organisation and awaiting a favourable moment for an armed uprising. For the Communist Party, which was also preparing for the execution of a revolution, this favourable moment arrived after the Nazi attack on the Soviet Union.

Key words: Slovenia, occupation, resistance movement, collaboration, revolution

Spomladi 1941 je bila vojna v Evropi že v polnem razmahu, pri čemer pa imperialistični napor fašističnega tabora še ni zajel celotnega jugovzhodnega oziroma vzhodnega dela celine. Temu dejstvu gre morda pripisati, da tedaj nekateri politični in drugi subjekti še niso povsem dojeli, kakšen je bil pravzaprav značaj te vojne; pri tem mislimo tudi na obstoječe nacistične načrte o uničenju nekaterih narodnostnih skupin, kar je neposredno zadevalo - kot se je prav kmalu izkazalo - tudi slovenski narod. Res je, da so bili načrti o takem ali drugačnem

* Dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: Boris.Mlakar1@guest.arnes.si

raznarodovanju delov slovenskega naroda izdelani npr. med ideologi skrajnega nemškega nacionalizma na avstrijskem Štajerskem in Koroškem že v letih pred vojno, ni pa mogoče reči, da bi jih v Sloveniji takrat že natančno poznali.¹ Medtem ko so primorski in koroški Slovenci zaživel v vojnih razmerah že eno oziroma dve leti prej, se je večji del slovenske narodne skupnosti, ki je živel v Kraljevini Jugoslaviji, soočil z vihro druge svetovne vojne v začetku aprila 1941. Pri tem je bil položaj dodatno dramatičen, ker se je pri nekaterih subjektih ali celo pri vodstvih posameznih jugoslovanskih narodov postavljalo vprašanje, ali ob pričakovanem fašističnem napadu to državo - Jugoslavijo - sploh braniti. Pri tem mislimo seveda predvsem na Hrvate, kljub dejstvu, da so tik pred vojno dosegli visoko stopnjo avtonomije v obliki svoje banovine. Tudi pri Slovencih so obstajala resna prizadevanja za doseg podobne avtonomije, kar ni bilo povsem brez izgledov na uspeh.² V pogledu odnosa do napada na državo pa med Slovenci ni bilo načelnih razhajanj, saj so tudi intimno imeli Jugoslavijo za svojo državo kljub nezadovoljstvu in nepristajanju na nekatere vidike njene ureditve oziroma prevladujoče politike. Ob samoumevnem uradnem patriotizmu večine legalnih političnih subjektov je tu vendarle treba omeniti še stališče ilegalne in revolucionarne komunistične partije, ki se je jeseni 1940 spričo navodil Kominterne odločila, da je državo treba braniti, pač v funkciji omejevanja nemškega vpliva oziroma preprečitve oženja sovjetskega manevrskega prostora. Kardeļeva razlaga te odločitve, da se pač gre v obrambo Jugoslavije, če bo to hkrati tudi priložnost za izvedbo revolucije, je seveda kasneje dobila svojo polno potrditev.³

Ob poznavanju notranjepolitične razklanosti ter obrambne (ne)spodobnosti države pa je tedaj vsaj pri delu vodstva vodilne Slovenske ljudske stranke, ki je v letih pred vojno v okviru t.i. Jugoslovenske radikalne zajednice vladala v Dravski banovini, prevladalo spoznanje, da bo ob napadu Jugoslavija skoraj gotovo uničena, kar ga je navedlo k preskoku razmišljanja, in sicer z nivoja usode države k presoji usode (slovenskega) naroda. Konec marca 1941 je prav to vodstvo na sestanku v Ljubljani med drugim sklenilo, da se z bodočim okupatorjem ne sodeluje, vendar seveda takšna vnaprejšnja načelna in tako rekoč samoumevna odločitev ni mogla preprečiti poteza, ki so jih zatem narekovale hitro se spreminjajoče konkretne okoliščine.⁴ V takem okviru gre razumeti tudi namig Frana Kulovca in Mihe Kreka 5. aprila pri slovaškem poslaniku v Beogradu, da je v nemški režiji ob propadu Jugoslavije morebiti možna posebna rešitev za Slovenijo, čeprav sta hkrati izrazila utemeljen strah, da ima Nemčija drugačne namene, namreč razdelitev Slovenije. Istega dne je Kulovec svoje temne slutnje izrazil tudi v razgovoru s hrvaškim politikom Ilijo Jukićem, pri čemer naj bi slutil tudi že svojo smrt.⁵ Zgoraj omenjena poteza je bila ob nacističnih načrtih vsekakor naivna, sicer pa precej podobna znani akciji bana Marka Natlačena v Celju že po neposredni

¹ O omenjenih načrtih več v Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945. Maribor 1968, str. 78 sl.

² Mihailo Konstantinović: Politika sporazuma. Novi Sad 1998, str. 49-51, 58, 90, 162, 274, 567.

³ Peta zemaljska konferenca KPJ. Izvori za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, tom I/10. Beograd 1980, str. 204; Vida Deželak-Barić: Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1995, št. 1-2, str. 155-158.

⁴ Alojzij Kuhar: Beg iz Beograda aprila 1941. Ljubljana 1997, str. 11-13.

⁵ Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Serie D, Band XII. 1, Göttingen 1969, str. 383-384; Ilija Jukić: Pogledi na prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskog naroda. London 1965, str. 145.

zasedbi Slovenije. Bistvo omenjenega iskanja stikov s predstavniki nemške države naj bi bila želja, da slovensko ozemlje preide kot celota pod enega okupatorja in torej ostane nerazkosano.⁶ Niti prva in niti druga akcija (prvo je sicer sploh težko poimenovati "akcija") pa sicer nista imeli nobenih omembe vrednih posledic ter ju tudi ne moremo vrednotiti kot izraz pripravljenosti za kolaboracijo v polnem pomenu besede (tj. aktivna podpora nacističnim protislovenskim načrtom in ukrepom). Prej sta to izraza zaskrbljenosti za usodo slovenskega naroda, pač s stališča tradicionalnega pojmovanja politike oziroma diplomacije. K takemu pojmovanju gre prišteti tudi sklepe vrha slovenske politike, da že pred napadom pošlje nekaj politikov in strokovnjakov v tujino k zaveznikom, oziroma prizadevanja, da se tja umaknejo že po napadu. Takšno stališče seveda tudi ni izraz pripravljenosti za kolaboracijo z bodočimi okupatorji, temveč je logično ravnanje ob predvidevanju negotovih in usodnih dogodkov. Za odhod k zaveznikom so se med aprilskimi dogodki sicer odločile tudi osebnosti, ki so kasneje v Ljubljani postale znane kot "kolaboracionisti".⁷

Že ob demonstracijah proti pristopu k trojnemu paktu kot tudi ob samem napadu na Jugoslavijo po 6. aprilu 1941 se je pokazalo, da je bila obrambna naravnost stvar tako rekoč vseh političnih opcij, posebej seveda mlade generacije. To se je pokazalo posebej ob organiziranju in javljanju med prostovoljce, kamor so se uvrščali poleg Primorcev (Soška legija) tako katoliški fantje, sokoli kot tudi komunisti in njihovi levičarski simpatizerji. O slednjih je bilo v dosednji literaturi razmeroma dosti poudarka, medtem ko velja za katoliške prostovoljce omeniti vsaj pričevanje Kazimirja Zakrajška, tedaj sicer še župnika v Ljubljani.⁸ Glede na kasnejši razvoj je treba med prvimi navesti tudi t.i. Stražarje in Mladce, tako da je tedaj nanese, da so se med prostovoljci skupaj znašli ljudje, ki so se že čez leto in pol morebiti gledali prek merka na puški. Med znanimi imeni tako velja omeniti tudi Jaroslava Kiklja, Marijana Tršarja, Zorka Simčiča in Martina Krannerja.⁹ Jože Velikonja, ki je bil tudi med tistimi, ki so prišli vse do Zagreba, pa je npr. s strani komunistov med temi prostovoljci že tedaj doživel tudi odkrito napoved revolucionarnega obračuna.¹⁰ Sicer pa se je prostovoljski zanos že po nekaj dneh žalostno končal, za del prostovoljcev že v Novem mestu, za druge nato, kot rečeno, v Zagrebu, seveda ob odločilni petokolonski vlogi hrvaških ustašev.

V Sloveniji je nastopila peta kolona med nemško manjšino, kjer gre tudi iskati glavni začetni potencial za kolaboracijo z nacističnim okupatorjem, gre pa sem prišteti še nekaj štajerskih Slovencev, ki so bili pod močnim gospodarskim ali kulturnim vplivom nemštva. Slednje nekateri sicer postavljajo pod vprašaj, vendar naj poleg drugih virov na tem mestu omenimo zgolj dnevnik dr. Maksa Šnuderla,

⁶ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II (dalje AS II), Osebna zbirka Izidorja Cankarja (dalje Cankar), fasc. 9/I, poročilo Marka Natlačena, str. 9-12; Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju med 6. aprilom in 14. junijem 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 1, str. 121-145.

⁷ Janez A. Arnež: Gabrovškov dnevnik. Ljubljana 1997, str. 8; Franc Snoj: Spomini člana emigrantske vlade. V: Delo, 16. 4. 1998; Alojzij Kuhar: Avtobiografija. V: Pogledi, št. 46-47, maj 2001, str. 6; Ciril Žebot: Neminljiva Slovenija: spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije. Ljubljana 1990, str. 175 sl.

⁸ O. K. Zakrajšek, O.F.M.: Ko smo šli v morje bridkosti. Washington D. C. 1942, str. 95.

⁹ Jaroslav Kikelj: Pričevalec vere in veselja. Maribor 2001, str. 103-105; Pogovor z Marijanom Tršarjem. V: Nova revija 196/197, avgust-september 1998, str. 70-71; Martin Kranner: 60-letnica velikih dogodkov. V: Ameriška domovina, 19. 4. 2001.

¹⁰ Jože Velikonja, ustna izjava 8. 5. 1995.

ki se je kot mnogi štajerski intelektualci moral zateči v Ljubljano ter je v prvih mesecih z žalostjo in jezo ugotavljal oziroma našteval, kdo vse izmed nekdanjih "Slovencev" se je pod nacistično okupacijo sedaj pojavljal in aktivno udeleževal kot zagrizen Nemec ali vsaj kot aktivni zanikovalec slovenstva.¹¹ Take ljudi so pač nekdanj poimenovali za nemčurje. Omenjeni vpliv se je posredno kazal tudi v demonstracijah na Dolenjskem, ko so ljudje ob spremljavi "protifarških" gesel zahtevali priključitev k Nemčiji. Ob tem se je tudi del komunistov pod vtisom nacističnih socialnih gesel kot tudi formalnega zavezništva Sovjetske zveze z Nemčijo obnašal precej dvoumno. Zaverovanost in upanje v skorajšnji revolucionarni preobrat, tudi v zvezi z Nemčijo, sta sicer med komunisti živela še naprej. To zaverovanost in po drugi strani vdajanje nemškemu vplivu je v svojih spisih in v dnevniku tedaj in še kasneje ostro obsojal Lojze Ude, ki se je kot tedanji odvetnik v Lenartu tudi moral zateči v Ljubljano.¹²

Slovenec na tedaj najodgovornejšem položaju je bil vsekakor že omenjeni ban Natlačen, ki je v okviru svojega manevrskega prostora skušal najti kolikor toliko optimalno in najmanj bolečo rešitev za Slovence v začetnem obdobju vojne. Ravnal je tipično slovensko pragmatično in deloma tudi po vzorcih ob koncu prve vojne, pri čemer mislimo na ustanovitev Narodnega sveta in Slovenske legije, na skrb za čim manjšo materialno škodo ter na prizadevanje za prekinitev sovražnosti v trenutku, ko je postalo jasno, da je vojna izgubljena. Tu je odločilno, predvsem psihološko, toda tudi logistično, vlogo odigrala proglastitev "Nezavisne države Hrvatske" ter prekinitev zvez z jugoslovanskim političnim in vojaškim vodstvom. Ob zadevnih pogovorih s poveljnikoma Dravske vojne oblasti oziroma Triglavске divizije na Dolenjskem je sicer moral slišati očitajoči stavek, češ "Postoji još Jugoslavija g. Bane!",¹³ toda že čez nekaj ur sta se morala tudi sama generala Živko Lavadinović in Dragiša Pandurović soočiti z žalostno resnico... Vojska je razpadla, vojaki srbske narodnosti so se skušali prebiti v Srbijo, vendar jih je mnogo, tako kot Slovencev, padlo v nemško vojno ujetništvo.¹⁴ Hrvaškimi vojaki je bilo to po veliki večini pač prihranjeno. Ob tem naj omenimo, da je ob razsulu kraljevske vojske prihajalo do običajnih scen plenjenja skladišč, praznila pa so se tudi skladišča orožja ter se je zbiralo odvrženo orožje in to ne le s strani komunistov ali njihovih simpatizerjev. Večina tega orožja je bila kasneje med vojno tako ali drugače tudi uporabljena. Na tem mestu velja tudi omeniti, da je dal ban Natlačen pred prihodom okupatorjev uničiti vse zaupne spise, med drugim tudi spise in kartoteke, ki so zadevale delovanje komunistov. V tej zvezi se je to ob raznih prilikah pripisovalo tudi prizadevanjem podbana dr. Stanka Majcna ali celo komisarja Vladimira Kanteta, toda iz povojnega pričevanja policijskega šefa dr. Lovra Hacina je razvidno, da je to kljub začetnemu nihanju in kljub nasprotovanju samega Hacina odredil prav Natlačen. Ključni del Hacinovega pričevanja, ki je

¹¹ Makso Šnuderl: Dnevnik 1941-1945, 1: V okupirani Ljubljani. Maribor 1993, str. 99, 168, 207, 210; Jože Vokač: Dnevnik 1941-1945. Borec 2000, št. 583, str. 17, 25; Darja Kerec: Judje v Murski Soboti v letih 1943-1945. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2000, št. 4, str. 600.

¹² Lojze Ude: Moje mnenje o položaju: članki in pisma 1941-1944. Ljubljana 1994, str. 45-46, 49 sl.; Tone Brulc: Nekaj pojasnil o nedelavnosti katoliške strani v začetkih revolucije. V: Novo Jutro, 29. 5. 1991, št. 7, str. 6; Karl Cepl: Svinčena leta. V: Glasilo, Svetovni slovenski kongres, 2000, št. 1, str. 54; Občan: Komunistična kolaboracija. V: Tabor 2001, št. 4-6, str. 73.

¹³ Bjelajac Mile: Između vojske i politike: biografija generala Dušana Trifunovića (1880-1942). Beograd-Kruševac 1997, str. 239.

¹⁴ Mihajlo Apostolovski: Ob kapitulaciji v Sloveniji. V: Borec 1961, št. 5, str. 251.

zanimiv tudi iz drugih razlogov, se namreč glasi: "Jaz (Natlačen, op. pisca) sem si vso zadevo premislil, zato izdaj nalog, da se uničijo prav vsi spisi zaupnega značaja, tudi spisi glede komunistov, kajti komunisti se bodo borili za domovino".¹⁵ V tem smislu govorijo tudi drugi pričevalci oziroma pisci.¹⁶

Če odmislimo sicer malo verjetne trditve, da naj bi nameraval Natlačen kot šef samostojne Slovenije pristopiti k Trojnemu paktu, pa vendarle še ni povsem razčiščeno vprašanje Natlačenovih prizadevanj za proglastitev samostojne Slovenije.¹⁷ Znano je, da so proti temu pri londonski vladi protestirali narodni voditelji iz Primorske, o čemer priča tudi dr. Ivo Juvančič, toda znano je tudi, da je Natlačen ob njegovem odhodu v Ameriko p. Kazimirju Zakrajšku priporočil, da tam propagira idejo Združene Slovenije. O tem je več pisal dr. Bojan Godeša, tudi v zvezi z delovanjem ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana.¹⁸ V tej zvezi se tudi Natlačenova pot v Celje, že po prihodu Italijanov v Ljubljano 11. aprila 1941, postavlja v zvezo z nekakšnim prizadevanjem slovenskega vodstva za proglastitev države Slovenije po vzorcu Slovaške. Nemci seveda zadevnih diskusij niti teoretično niso več dopuščali. Po pričevanju Josipa Vidmarja sta on in Oton Župančič v tem smislu, namreč da ne bi proglasili slovenske države, intervenirala pri tedanjih slovenskih politikih, ni pa o tem znanih več podrobnosti.¹⁹ V tej povezavi gre ocenjevati tudi predlog dr. Lamberta Ehrlicha o ilegalni slovenski vladi, kar pa je po zadevnih intenzivnih razgovorih presenetljivo odbil prav Natlačen oziroma naj bi se tako odločil po nasvetu svojih sodelavcev. Pri tem pa velja opozoriti na sporočilo Rudolfa Smersuja, da o tem ni sklepal noben tedanji organ SLS niti ga ni Natlačen o tem obvestil, tako da se postavlja vprašanje, kdo so bili pravzaprav omenjeni Natlačenovi sodelavci.²⁰ Verjetno je šlo pri taki odločitvi predvsem za vztrajanje ne samo pri legalnosti temveč tudi pri legitimnosti begunske jugoslovanske vlade in seveda slovenskih članov v njej. Poleg tega naj bi bil predlog praktično neizvedljiv ter bi pomenil dodatno izzivanje okupacijskih oblasti. Glede Ehrlicha gre omeniti, da je tudi on ob aprilski vojni nameraval oditi k zaveznikom, vendar mu to ni uspelo. Ob še drugih podobnih potezah je seveda jasno, da pri ravnanju in mišljenju večine tedanjih slovenskih voditeljev le ni šlo za kakšno vnaprejšnjo pripravljenost za kolaboracijo, temveč za tako ali drugačno vztrajanje na zavezniški strani, predvsem pa za včasih sicer naivne poskuse, da se za slovenski narod najde neka čim manj boleča rešitev.

Toda prav Natlačen je po drugi strani ob svojem konkretnem soočenju z novo italijansko okupacijsko oblastjo v Ljubljanski pokrajini v svoji pragmatičnosti po oceni mnogih tudi pretiraval in s tem dal povod, da so ga že konec aprila javno

¹⁵ AS III, Rupnikov proces, zaslišanje Lovra Hacina, št. 6087. O tem tudi: Damijan Guštin: Sodni zapor v Ljubljani med drugo svetovno vojno. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1999, št. 2, str. 131.

¹⁶ Jože Petejan: Izdaja za izdajo. V: Večer, 8. 4. 1953; T. Brulc: n.d., str. 5; Vinko Fortuna: O dogodkih med vojsko in revolucijo na Notranjskem. Rokopis, 1963, str. 8. Slednji je kot žandarmerijski poveljnik sežgal zaupne spise in kartoteke komunistov v Novem mestu.

¹⁷ M. Bjelajac, n.d., str. 243-244.

¹⁸ Bojan Godeša: Pobuda patra Kazimirja Zakrajška za ustanovitev samostojne slovenske države poleti 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1999, št. 2, str. 103-122; isti, Vprašanje bodočega državnega okvira Slovenije po njeni zasedbi aprila 1941. V: Nova revija, 228/229, april-maj 2001, str. 25-31.

¹⁹ Josip Vidmar: Iz spominov na Otona Župančiča. V: Sodobnost, 1978, št. 1, str. 18.

²⁰ C. Žebot, n.d., str. 206-210; Rudolf Smersu: Dr. Ciril Žebot in njegova "Neminljiva Slovenija". V: Vestnik, 1989, št. 1, str. 24.

kritizirali njegovi strankarski kolegi v begunski vladi. Če navedemo misli človeka, ki se je kasneje aktivno izpostavil v protikomunističnem boju, t.j. prof. Janeza

Gruma, je pretiraval npr. s sodelovanjem v konzultih in tudi s podpisom spomenice na Mussolinija.²¹ Znano je tudi mnenje Alojzija Kuharja, člana begunske vlade v Londonu, ki je spomladi 1943 pisal škofu Gregoriju Rožmanu, da so jim Angleži že v Jeruzalemu Natlačena "prinesli na dilci" in da so tudi kasneje še nekajkrat morali slišati ironična vprašanja o slovenskem kvizlingu. Kuhar je v tem pismu poudaril, da ve, da je Natlačen v srcu mislil dobro, toda očital mu je povsem neprimerno taktiko in politično naivnost. Po njegovem bi se moral Natlačen umakniti v ozadje ali celo anonimnost, medtem ko bi moral neprijetne opravke klanjanja oziroma kontaktov z okupatorskimi oblastmi prevzeti nekdo, ki je bil manj izpostavljen.²² Vsekakor je tu pomembna Kuharjeva postavitev, da nekdo je pa omenjene neprijetne korake le moral opraviti. Kakorkoli že, ob Natlačenovem ravnanju maja 1941 so slovenski člani vlade in drugi slovenski politiki objavili posebno izjavo, s katero so ga ostro obsodili, s posebno brzozavko pa se je tej obsodbi pridružil tudi poslanik v Buenos Airesu Izidor Cankar.²³ Po drugi strani pa ostaja dejstvo, da je prav Natlačenovo poročilo z naslovom "Tragedija slovenskega naroda", ki govori o nacističnem terorju nad Slovenci in ki ga je sestavil že 18. maja 1941, prvo tako besedilo oziroma informacija o Slovencih pod okupacijo, ki je prišlo na Zahod. Poročilo je sicer sam izročil Mussoliniju in papežu ob obisku v Rimu v začetku junija, toda izročil ga je tudi že omenjenemu Zakrajšku in že avgusta 1941 sta na podlagi tega dokumenta dva ameriška časnika poročala o položaju v Sloveniji, to je nekako v času, ko je tudi minister Krek prvokrat spregovoril Slovincem prek londonskega radia.²⁴

Ko se je torej italijanska okupacijska oblast v Ljubljanski pokrajini nekako ustalila, se je lahko postavilo vprašanje ocene odnosa tedanjega slovenskega establišmenta do okupacijskih ukrepov v smislu, koliko je njegovo ravnanje koristilo oziroma škodilo interesom prizadetih ljudi in tudi interesom slovenskega naroda v celoti. Na zunanji, simbolni ravni je bil vtis razmeroma negativen in v tem gre tudi iskati vzrok za proteste vlade v Jeruzalemu. Enako je npr. tudi že omenjeni predstavnik štajerskih Slovencev v Ljubljani Makso Šnuderl označil Natlačenovo ravnanje za izdajo narodnega ponosa in časti, kljub morebitni začasni koristi.²⁵ Je torej omenjeno ravnanje že kolaboracija, je to pretiran oportunitizem ali pa je najti v njem tudi pozitivne nasledke za življenje ljudi v pokrajini? Slednje gotovo drži, vendar bi za pošteno oceno oziroma analizo tega problema morali zadovoljivo odgovoriti še na nekaj "kontrolnih" (pod)vprašanj, kot so: kakšno bi bilo pravilno ali celo idealno ravnanje bana Natlačena? V primeru, da bi nekatere stvari napravil drugače, kakšne bi bile posledice drugačnega ravnanja ali opustitve določenih dejanj. Bi bile posledice boljše, slabše in za koga bi bile takšne? Kdo je odločilni subjekt, ki postavlja merila za omenjena dejanja, so to sodobniki ali morda

²¹ Janez Grum: Pripombe k Blažičevemu članku. V: Vestnik 1988, št. 3, str. 146.

²² AS II, fasc. 495/III, Kuharjevo pismo 8. 3. 1943.

²³ F. Snoj, n.d., V: Delo, 25. 4. 1998.

²⁴ O. K. Zakrajšek, n.d., str. 183-184; Valentin Benedik: Dnevnik izseljenega duhovnika 1941-1942. V: Družina, 1. 7. 2001; Yugoslavia. Political Diaries 1918-1965. Volume 3, Oxford 1997, str. 174.

²⁵ M. Šnuderl, n.d., str. 132.

nasledniki, morebiti mi, zgodovinarji? So pri tem odločilna moralna, politična ali merila t.i. vsakdanjega življenja? Jih je treba ocenjevati po kratkoročnih ali samo po dolgoročnih učinkih? Ob tem pa je seveda jasno, da so to vprašanja, ki so aktualna pri prav vsaki ne zgolj faktografski zgodovinopisni analizi preteklih dogodkov ali dejanj. Ob konkretnem primeru Natlačena naj dodamo, da je sam, kot da bi čutil potencialno vprašljivost svojega ravnanja, za londonsko vlado napisal obširno poročilo o dogodkih v Ljubljani oziroma v Sloveniji v prvih mesecih po okupaciji. V njem je tudi izpostavil dejstvo, da so razne izjave slovenskih predstavnikov, tako njegove in tudi izjave škofa Rožmana, italijanski oblastniki v svojem duhu ponarejali in kot take so bile tudi objavljene v ljubljanskem časopisu. Verjetno je, da so se londonski in drugi odmevi oblikovali predvsem na podlagi teh uradnih italijanskih objav. Sicer pa je omenjeno Natlačenovo poročilo prispelo v London z veliko časovno zamudo, slovenski člani vlade so se z njim seznanili konec leta 1941, medtem ko ga je predsedstvo vlade dobilo prek Carigrada šele avgusta 1942.²⁶

Ob tem se je treba seveda tudi vprašati, ali so v Ljubljanski pokrajini spomladi 1941 obstajali tudi pravi kolaboracionisti, se pravi Slovenci, ki so, oziroma so hoteli pomagati okupatorju pri izvrševanju ciljev, ki so šli v smeri ogroženosti slovenskega naroda, npr. pri italijanizaciji, fašizaciji ali omejevanju kakršnekoli slovenske emancipacije. Za nemško okupacijsko območje smo na to že odgovorili pritrdilno, medtem ko za območje tostran Save tega ne bi mogli reči. Kot slovensko skupino, ki naj bi bila po svoji ideologiji najbližje fašizmu, se je v preteklosti običajno omenjalo Stražarje, ki naj bi jih zavzemanje za korporativni sistem sumljivo približevalo italijanskemu fašizmu. Njihov idejni vodja je bil, kot znano, Lambert Ehrlich, kasneje, predvsem po vojni, pa je postal znan predvsem Ciril Žebot. Trditev glede korporativnega sistema je bila sicer v glavnem točna, vendar Stražarji v tem obdobju ne izstopajo po kakšnem zavzemanju ali podpiranju fašistične okupacije. Prav oni pa so tedaj v svojih geopolitičnih predlogih za slovensko prihodnost v neposrednem nasprotju z nemškimi aspiracijami ter v tej povezavi tudi svetujejo londonski vladi, saj med drugim predlagajo popolno izrinjanje nemškega oziroma avstrijskega vpliva iz srednje Evrope ter neposredno ozemeljsko povezavo Slovencev in Hrvatov s Čehi in Slovaki.²⁷ To vsekakor ni bilo kolaboracionistično izhodišče. Kar se pa tiče ideologije oziroma politične filozofije pa smo sicer tedaj imeli neko drugo stranko, ki je bila vsaj po teh kriterijih tudi sorodna fašizmu. Tu mislimo seveda na komunistično partijo, za katero je bilo tudi značilno zavzemanje za svojstven korporativizem, čeprav seveda ne pod tem nazivom.

Vsekakor velika večina Slovencev tedaj ni imela prav nobenega razloga, da bi pozdravljala okupacijo, posebej ne nacistične. Vprašanje je seveda, ali so tudi prav vsi verjeli v zavezniško zmago, gotovo pa se je le-ta večini takrat zdela še precej oddaljena. Kljub temu se je že v obdobju neposredno po okupaciji začelo organiziranje raznih ilegalnih skupin, ki so bile odporniško usmerjene, čeprav v prvem

²⁶ AS II, Cankar, fasc. 9/I, poročilo Marka Natlačena; o tem več v Boris Mlakar: K poročilu bana dr. Marka Natlačena o dogodkih v Sloveniji v prvih mesecih okupacije. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2001, št. 1, str. 117-120.

²⁷ Med več zadevnimi dokumenti glej predvsem: Narodna in univerzitetna knjižnica, rokopisni oddelek, B II 2093, Slovenski problem; AS II, fasc 122/I, Slovensko vprašanje v luči sedanje vojne; prav tam, Dispozicija razprave "Narod sredi Evrope"; prav tam, *Austriam esse delendam!*

obdobju bolj načelno, čas ko naj bi se pravi odpor v dobesednem, oboroženem pomenu začel, je bil namreč pomaknjen v še nedoločeno prihodnost. Iz aprila in maja 1941 gre tako omeniti Protiimperialistično fronto, oficirsko oziroma četniško skupino ter Slovensko legijo. V tem času je zaznati tudi že nekaj konkretnih odporniških in sabotažnih akcij, kar je kazalo na zadevni potencial med ljudmi, seveda predvsem med mladino.²⁸ Tu seveda ni mogoče iti mimo spopada skupine pripadnikov primorskega Tigra sredi maja na Mali gori pri Ribnici. Do poletja 1941 je začelo delovati še več npr. katoliških skupin, podobno tudi med tistimi z liberalno usmeritvijo, kjer gre omeniti predvsem ustanovitev Sokolske legije.²⁹ Nekaj skupin se je organiziralo okrog nekaterih izrazitih posameznikov, npr. okrog Črtomira Nagodeta, Edvarda Kocbeka ali Lojzeta Udeteta. Tudi za prof. Antona Krošla naj bi veljalo, da je organiziral svojo odporniško skupino in k njej vabil predvsem svoje (bivše) dijake.³⁰ Za vse te skupine je bilo značilno zavzemanje za postopne priprave oziroma organiziranje, izogibanje frontalnemu izzivanju premočnega okupatorja, organiziranje obveščevalne službe, čakanje na končni razplet in obračun z okupatorjem ipd. Čakanje na ugodne okoliščine za začetek oboroženega odpora, to poudarjamo seveda zaradi kasnejšega razvoja, je veljalo tudi za Protiimperialistično fronto oziroma Komunistično partijo. Pravi trenutek oziroma ugodne okoliščine so za partijo v skladu s predhodnimi sklepi ter obveznostmi do Kominterne nastopile z nemškimi napadom na Sovjetsko zvezo. Kot je kasneje razložil Edvard Kardelj, je tedaj vojna izgubila svoj imperialistični značaj, če pa bi šli v boj že pred tem, bi postali (komunisti) "privesek imperialistične vojne", s čimer bi podprli stremljenja reakcije itd.³¹

Kardelj je s svojimi besedami pač povedal, da je partija šla v boj zaradi presoje, da bodo zaradi hitre zmage Rdeče armade nastopile realne možnosti za prevzem oblasti in izvedbo revolucije. Kakšen je bil značaj te revolucije, ki je sledila, gre pač ocenjevati po subjektivnih načrtih in ciljih njenega ožjega vodstva, predvsem pa po končnem izteku, to je po rezultatih tega gibanja, v tem primeru partizanskega boja. V tem kontekstu fašizem vsaj za partijo ni bil glavni sovražnik, le-ta je predstavljal le povod za taktiko, glavni sovražnik je bil imperializem, na slovenskih tleh pač "lastna izdajalska gospoda", ki ji je Boris Kidrič že pred tem napovedal boj.³²

Komunisti so ob podpori levičarskih zaveznikov z Osvobodilno fronto in partizanstvom začeli oborožen boj proti okupatorjem. S tem so ustvarili povsem novo stanje in nove okoliščine ter tudi nova merila obnašanja kot tudi preživetja pod sovražno okupacijo. S temi novimi okoliščinami oziroma izzivom so se morale soočiti oziroma se do njih opredeliti tudi vse ostale zgoraj omenjene skupine. Če tega niso izrecno storile same, pa je vodstvo KP oziroma OF opredelilo svoje sta-

²⁸ Okupacija Slovenije in organizacija odpora proti okupatorju. V: Tabor 1999, št. 3-4, str. 70-73; Tone Jakše: Strojepisje mu je rešilo življenje. V: Dolenjski list 16. 12. 1999, str. 18.

²⁹ Franček Saje: Oblikovanje nekaterih reakcionarnih skupin in njihova dejavnost proti Osvobodilni fronti. V: Zaščita narodnoosvobodilnega boja, Ljubljana 1979, str. 102-107; Juš Kozak: Ob četrti obletnici. V: Slovenski poročevalec, 27. 4. 1945, str. 5; Dušan Pleničar (Bratko): Začetek in konec. V: Klic Triglava, april 1965, št. 311, str. 11-12.

³⁰ Svetozar Guček, ustna izjava 28. 6. 2001.

³¹ AS I, a.e. 271, 14378, Edvard Kardelj, Strategija in taktika osvobodilne borbe, str. 7; Vida Deželak-Barič, n.d., str. 156.

³² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga I. Ljubljana 1962, (dalje: DLR I) dok. št. 10, str. 43.

lišče do njih. Začela se je diferenciacija in v tem procesu so se nekatere skupine priključile OF, druge pa so se počasi razvijale naprej, toda ob vse bolj rastoči konfrontaciji z OF/KP. Pričele so se namreč diskusije o smotrnosti in koristnosti tako zgodnje in tako radikalne oborožene akcije, poleg tega pa je dejstvo, da je Osvobodilno fronto in partizanstvo vse bolj obvladovala prav partija, napovedovalo revolucijo, kljub temu da je partija svojo revolucionarno usmerjenost občasno skušala zakrivati. Toda prav vsi so vedeli, da gre prav za to in k pomirjenju niso partizanske oziroma vosovske likvidacije prav nič prispevale. Dodatno dokazovanje gornjih trditev se nam dandanes zdi že nepotrebno, vendar naj ob že znanih argumentih kljub temu dodamo nekaj sicer neobičajnih momentov oziroma misli. Tako je Edvard Kocbek, ki ni imel smisla za taktiziranje ali celo kakšno prikrivanje, vsaj v svojem dnevniku ne, že septembra 1941 zanimivo označil bistveno razliko med t.i. slovenskimi konservativci ter komunisti. Pri prvih gre po njegovem le za gon po ohranjanju in so zato le za narodnoosvobodilno akcijo, medtem ko gre pri drugih za gon po moči in zato za novo zgodovinsko pozicijo.³³ Naslednji mesec, to je oktobra 1941, je tudi on opazil, da partija pričakuje takojšen konec, hitro zmago in приход Rdeče armade ter zato forsira oboroženo akcijo. Njegov prijatelj Anton Trstenjak se je prav tedaj pogovarjal s Prežihovim Vorancem in iz pogovora doumel, da je pravi namen partije zgolj to, da OF izkoristi kot odskočno desko za izvedbo revolucije in prevzem oblasti. Ko je to povedal Kocbeku, je le-ta dejal, saj imamo vendar z njimi točen dogovor!³⁴ In če posežemo še za leto dni naprej, ko se mora partizanstvo že spopadati z oboroženo "belo gardo", naj navedemo Kardeljevo pismo Vladimirju Popoviću, v katerem pravi, da je sedaj "naša osnovna naloga uničenje bele garde. Že prehajamo v napad. Če bomo uspeli razbiti dva ali tri njihove centre, tedaj bo položaj v Sloveniji dokončno rešen v našo korist"³⁵. Tu je seveda razvidno, da ni šlo za dokončno rešitev oziroma zmago v drugi svetovni vojni, temveč za zmago v notranji slovenski vojni ali kot je tedaj dejal eden od bivših narodnih poslancev: "...je žalostno samo to, da se odzgoraj pojavljata dve struji, ki sta si ideološko nasprotni in gre samo v bistvu za to, kdo bo po vojski vodil ta narod".³⁶ Ob tem naj dodamo, da je v letu 1941 in še deloma v letu 1942 tudi v Ljubljanski pokrajini na podeželju OF uživala skoraj enodušno podporo, toda stvar se je kmalu začela spreminjati. Toda to je že stvar obravnave za drugo priložnost. Že poleti 1941 pa je Boris Kidrič kritiziral taktiko čakanja, ki so jo še podpirale skupine zunaj OF, z besedami, da pač to pomeni biti nepripravljen v odločilnih trenutkih.³⁷ Kateri naj bi bili ti trenutki in čemu naj bi služila omenjena pripravljenost, ni razložil.

Tako se je postopoma oblikovala slovenska notranja fronta, kot je to poimenoval stari borec Lojze Ude, tedaj že član OF, ki pa je tudi kasneje ohranil svoje kritično stališče. Po njegovem bi moral oboroženi odpor nastopati taktično in se izogibati prevelikim neposrednim in posrednim žrtvam. Gibanje bi moralo biti vseslovensko in s tem pluralistično; treba je poskušati preprečiti preseljevanje ter varovati Ljubljansko pokrajino kot zatočišče vseh Slovencev, predvsem pa se je

³³ Edvard Kocbek: Zbrano delo. Šesta knjiga. Ljubljana 1996, str. 670, 15. 9. 1941.

³⁴ E. Kocbek, n.d., str. 680-683.

³⁵ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3. Ljubljana 1966, dok. št. 98, str. 213.

³⁶ AS II, Cankar, fasc. 7/IV, Zapiski bivšega poslanca, str. 13.

³⁷ DLR I, dok. št. 24, str. 79.

treba pripraviti na konec vojne, ko je treba zavarovati slovenske etnične meje.³⁸

Iz tega kratkega orisa nekaterih značilnih elementov političnega razvoja neposredno po okupaciji Slovenije je razvidno, da v prvih mesecih ni šlo za morebitno poenostavljeno dilemo upor ali kolaboracija, temveč so bila vprašanja, pred katera so bili postavljeni različni subjekti znotraj slovenskega naroda, veliko bolj kompleksna in zapletena. Očitno je tedaj šlo za vsesplošno načelno odločitev za odpor, znotraj tega pa predvsem za vprašanje, kakšen naj bo ta odpor, kakšna naj bo njegova oblika in taktika, kakšna njegova akcijska in kakšna časovna intenzivnost. In na drugi strani, šlo je tudi za vprašanje, vsaj v pogledu Ljubljanske pokrajine, kakšna in kolikšna naj bo kolaboracija z okupatorskimi oblastmi, da je še dopustna in tudi koristna, če tako sodelovanje sploh lahko poimenujemo z izrazom kolaboracija.

Boris Mlakar

RESISTANCE OR COLLABORATION - A TRUE DILEMMA?

S u m m a r y

While awaiting the fascist attack on Yugoslavia, all political groups in Slovenia, with the exception of the larger part of the German minority which acted as the fifth column, showed their resolution in defence of the country. Although at the time of the invasion various groups offered volunteers, these efforts proved futile in the face of the rapid dissolution of the Yugoslav army and the quisling activity of the Croat Ustaše. Whilst the leadership of the Slovene People's Party (SPP) sent some of its members to the western allies, Ban Marko Natlačen, after the breakdown of communication with the government, first attempted to seize power and, after the actual occupation, tried to secure through negotiations with the German authorities that the whole Slovene territory be under a single occupier. When this failed, he managed to find a *modus vivendi* with the Italians in the Ljubljana Province. His excessive, traditional pragmatism in this matter provoked protests from the Slovene members of the exiled royal government.

The majority of the population and the political groups opposed the occupiers, with none supporting collaboration. In Spring and Summer 1941, various underground groups formed, gradually strengthening the organisation and intelligence, in the preparation for armed resistance at a favourable moment. This was true of the Communist Party in the framework of the Anti-imperialist Front, the objective of which was also the execution of a revolution. Its chance came after the German attack on the Soviet Union, with the founding of the Liberation Front and the beginning of its partisan struggle. Other groups considered this act of the Party premature and increasingly feared its predominant role. Conflict between the groups grew steadily.

During the first months under the occupation, the dilemma was not between resistance and collaboration but rather between the type, form and tactics of resistance. At least in the Ljubljana Province, there was the further question of what kind and how much collaboration with the Italian authorities was still tolerable.

³⁸ L. Ude, n.d., str. 7 sl., 159.